

ปัจจัยผลักดันระบบที่สำคัญของหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

Key System Drivers : KSD

ปัจจัยผลักดันระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจากสถานการณ์ และการพัฒนาหน่วยบริการปฐมภูมิ

สุพัตรา ศรีวณิชชากร

ประเด็นที่น่าสนใจ

- ในประเทศไทยพบว่าหน่วยบริการปฐมภูมิเป็นโครงสร้างของระบบบริการสุขภาพที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายและมากที่สุด โดยเฉพาะประชาชนผู้มีรายได้น้อย
- ปัญหาสุขภาพที่เป็นโรคเรื้อรัง ปัญหาที่สัมพันธ์กับสภาพสังคม พฤติกรรมและวิถีชีวิตที่เพิ่มมากขึ้น ความหนาแน่นในโรงพยาบาลขนาดใหญ่และความต้องการบริการที่ทันสมัยของประชาชน เป็นปัจจัยผลักดันการพัฒนาที่สำคัญ
- จากการศึกษาเปรียบเทียบในนานาประเทศพบว่าคุณภาพของหน่วยบริการปฐมภูมิมิมีผลต่อการเข้าถึง ความเป็นธรรมและประสิทธิภาพของระบบบริการสุขภาพ
- การสนับสนุนบริการปฐมภูมิในประเทศไทย ยังไม่เพียงพอหากพิจารณาจากอัตราส่วนเจ้าหน้าที่สถานีนอมนามัยของกระทรวงสาธารณสุข (กสธ.) ต่อประชากรในพื้นที่รับผิดชอบ พบว่า ลดลงจาก 1:1390 ในปี 2541 เป็น 1:1637 ในปี 2549 ประมาณครึ่งหนึ่งของหน่วยบริการปฐมภูมิในสังกัด กสธ. ยังมีจำนวนบุคลากรต่ำกว่ามาตรฐาน
- แนวโน้มของการพัฒนาด้านบุคลากรคือ การเพิ่มแพทย์ พยาบาลและพยาบาลเวชปฏิบัติเข้าไปมีส่วนร่วมมากขึ้น ในขณะที่ยังขาดทันตแพทย์และทันตภิบาล ซึ่งยังมีความท้าทายที่สำคัญ คือ การลาออกและผู้ที่จบการศึกษาใหม่ไม่นิยมและมีแนวโน้มถูกจำกัดไม่ให้เข้ามาทำงานในภาครัฐ รวมถึงความร่วมมือและสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ต้องรับการถ่ายโอนภารกิจตามนโยบายกระจายอำนาจ
- ข้อมูลถึงปี 2547 พบว่าหน่วยบริการปฐมภูมียังประสบปัญหาขาดทุนอยู่บ้างทั้งที่สถานีนอมนามัย (15%) และโรงพยาบาลชุมชน (37%)
- ในเขตกรุงเทพมหานคร การดูแลสุขภาพของประชาชนอย่างต่อเนื่องตามแนวคิดของระบบบริการปฐมภูมิยังทำได้ค่อนข้างจำกัด หน่วยบริการในระบบส่วนใหญ่อยู่ในสังกัดกรุงเทพมหานครซึ่งมีข้อจำกัดที่ต้องปรับปรุงหลายประการ เช่น ภาพพจน์ ระยะเวลาารรับบริการ และคุณภาพบริการต่ำกว่าที่คาดหวัง ระบบส่งต่อยุ่งยากขาดงบประมาณในการพัฒนาให้เกิดความคล่องตัว ตลอดจนการประชาสัมพันธ์
- หน่วยบริการปฐมภูมิภาคเอกชนมีศักยภาพที่จะเข้าร่วมบริการได้มากขึ้น สอดคล้องกับค่านิยมคนเมือง ทั้งร้านยาและคลินิกเอกชน แต่ต้องการระบบในการจัดการที่ดีและคล่องตัว ตลอดจนการดูแลเรื่องความขัดแย้งผลประโยชน์ (Conflict of interest) ของบุคลากร รวมถึงระบบการส่งต่อ การดำเนินการด้านส่งเสริมสุขภาพและการกำกับดูแลคุณภาพ

1. ความสำคัญ และบทบาทของหน่วยบริการปฐมภูมิ ต่อระบบบริการสาธารณสุขและหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

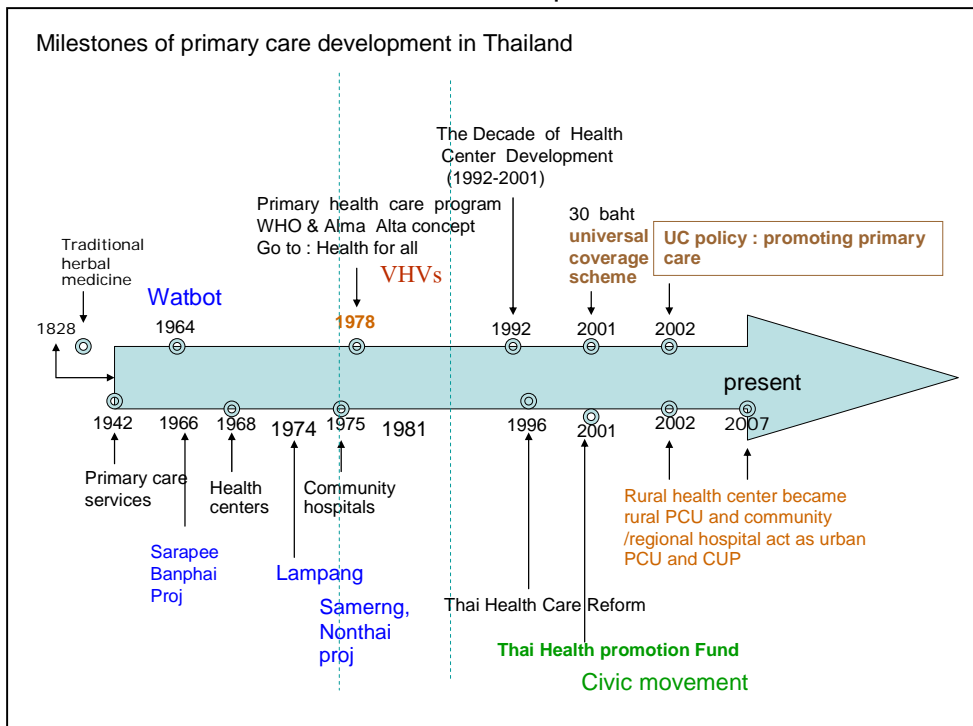
องค์การอนามัยโลก ได้ประกาศที่อัลมาอัลตาให้ PHC เป็นหลักการ และกลยุทธ์ในการพัฒนาระบบบริการสาธารณสุขที่เน้น การเข้าถึง เท่าเทียม ด้วยค่าใช้จ่ายและเทคโนโลยีที่เหมาะสม ซึ่งหมายรวมถึงการพัฒนาระบบ

บริการที่ใกล้บ้านใกล้ที่ทำงาน (WHO 1980) ฉะนั้นหน่วยบริการปฐมภูมิ (Primary care) จึงเป็นกลไกและกลยุทธ์ที่สำคัญส่วนหนึ่งภายใต้หลักการและแนวคิดของ Primary Health Care

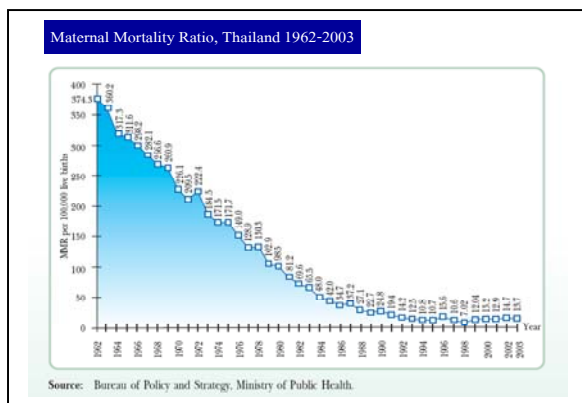
บทเรียนการพัฒนาในประเทศไทยในระยะเวลาที่ผ่านมาที่ได้นำหลักการสาธารณสุขมูลฐานมาดำเนินการ ได้ขยายและพัฒนาหน่วยบริการสุขภาพพื้นฐาน อันได้แก่ สถานีอนามัยและโรงพยาบาลชุมชน เป็นจำนวนมากอย่างครอบคลุม รวมทั้งสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน ด้วยวิธีการต่างๆ และการพัฒนาให้มีอาสาสมัครสาธารณสุข (ภาพที่ 1) เป็นผลให้ความครอบคลุมของบริการสุขภาพพื้นฐานเพิ่มมากขึ้น และผลลัพธ์สุขภาพของประชาชนดีขึ้น ได้แก่ ด้านอัตราการตายมารดาและทารกลดลง (ภาพที่ 2) รวมทั้งในระยะหลังหลักการสาธารณสุขมูลฐาน ได้นำไปปรับใช้แปรออกมาเป็นกระบวนการพัฒนาที่เปลี่ยนไปทั้งในรูปกองทุนการสร้างเสริมสุขภาพ ระบบสุขภาพแห่งชาติ และระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

ภาพ 1 วิวัฒนาการของการพัฒนาระบบบริการสาธารณสุขในประเทศไทย

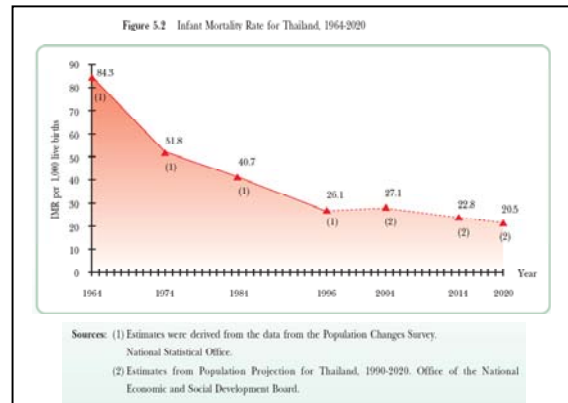

ภาพ 2 : ภาวะสุขภาพของประชาชน

อัตราการตายมารดา

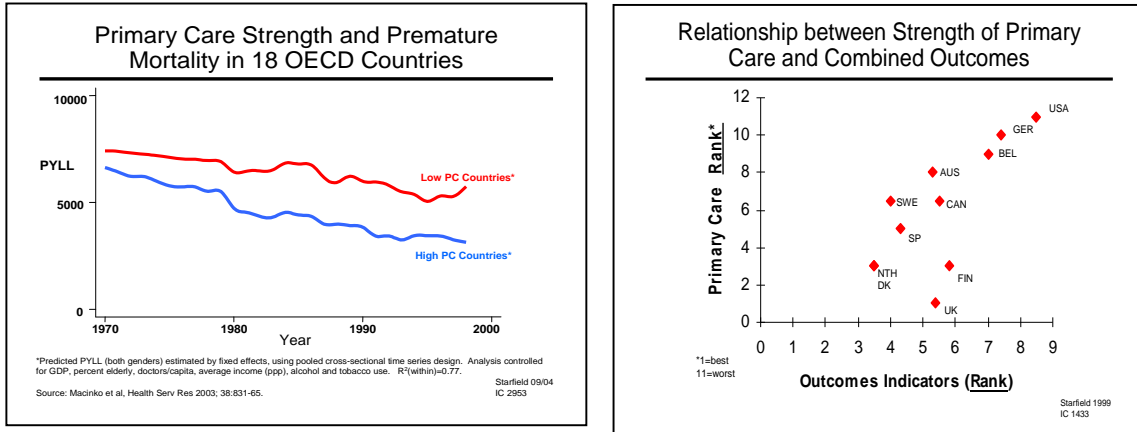

อัตราการตายทารก

จากการศึกษาเปรียบเทียบในนานาประเทศพบว่าคุณภาพของหน่วยปฐมภูมิ มีผลต่อการเข้าถึง ความเท่าเทียม และประสิทธิภาพของระบบบริการสุขภาพ (Starfield 1998) ประเทศที่มีการสนับสนุนหน่วยบริการปฐมภูมิ และระบบนี้มีความเข้มแข็ง มีแนวโน้มที่มีค่าใช้จ่ายสุขภาพต่ำกว่า และผลลัพธ์สุขภาพดีกว่าประเทศที่ระบบบริการปฐมภูมิไม่เข้มแข็ง (ภาพ 3)

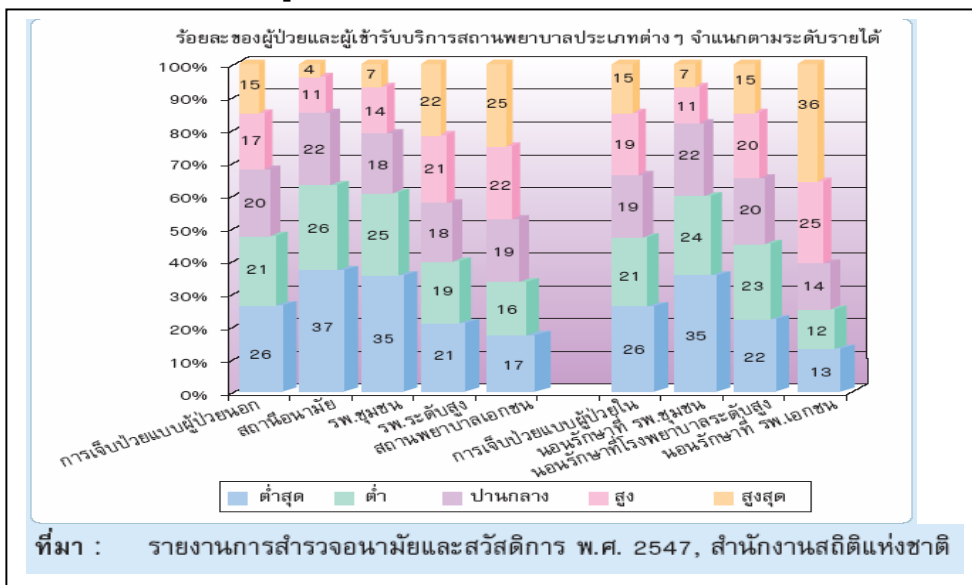
ภาพ 3

ในประเทศไทย ก็พบว่าหน่วยบริการปฐมภูมิ เป็นโครงสร้างของระบบบริการสุขภาพที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่าย และได้มากที่สุด ดังพิจารณาจากผลการศึกษาที่พบว่าประชาชนผู้มีรายได้น้อยได้ใช้บริการ หรือเข้าถึงบริการที่สถานีนอนามัยและโรงพยาบาลชุมชนมากกว่าโรงพยาบาลรัฐระดับสูง (ภาพที่ 4)

ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าหน่วยบริการปฐมภูมิ เป็นฐานรากของระบบบริการสุขภาพที่ช่วยประกันให้ประชาชนเข้าถึงบริการสุขภาพพื้นฐานที่จำเป็นตามหลักของระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ

ภาพ 4 สัดส่วนจำนวนผู้รายงานการเจ็บป่วย (หน่วยเป็นร้อยละ)

สถานพยาบาลระดับต้นหรือ Primary Care Unit ถือเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะเป็นด่านแรกที่เชื่อมระหว่างประชาชนและการดูแลสุขภาพขั้นสูงด้วยมืออาชีพ (Professional Care) เป็นบริการที่ครอบคลุมความต้องการบริการสาธารณสุขในสัดส่วนที่สูงเมื่อเปรียบเทียบกับระดับอื่นๆ (ทั้งจำนวนและความเจ็บไข้ได้ป่วย โดยเฉพาะกลุ่มโรคที่ไม่รุนแรงและโรคที่เรื้อรัง) เป็นบริการที่ต่อเนื่องระยะยาวและรับผิดชอบทั้งขณะที่ป่วยและไม่ป่วย ทั้งต่อปัญหาของผู้ป่วยและของชุมชนที่ผู้ป่วยอาศัยอยู่ เป็นบริการที่กว้างขวางผสมผสาน มีลักษณะเป็นองค์รวม ใช้ความรู้ความสามารถหลายสาขาที่เกี่ยวข้อง (Broad and Comprehensive Range of Responses) เช่น แพทย์ พยาบาล นักฟื้นฟูสุขภาพ นักกายภาพบำบัด และนักสังคมสงเคราะห์ เป็นบริการที่เป็นไปเพื่อส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรค รักษาโรค และฟื้นฟูร่างกาย โดยแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นขึ้นอยู่กับรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และวัฒนธรรมของท้องถิ่น (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ 2542)

ระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติที่พัฒนาขึ้นในประเทศไทย ได้ให้ความสำคัญต่อระบบบริการปฐมภูมิ และได้ออกแบบระบบที่สัมพันธ์กับหน่วยนี้ อันได้แก่ ให้นำหน่วยบริการปฐมภูมิ เป็นหน่วยบริการประจำที่ประชาชนขึ้นทะเบียน หรือเกณฑ์ของหน่วยบริการประจำที่จะขึ้นทะเบียนภายใต้ระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติจะต้องมีการจัดหน่วยบริการปฐมภูมิได้ตามเกณฑ์มาตรฐาน รวมทั้งการจัดสรรงบประมาณให้แก่หน่วยบริการเป็นลักษณะเหมาะสมจ่ายต่อหัวประชากรซึ่งมีผลดีต่อการจัดบริการแบบผสมผสานโดยหน่วยบริการปฐมภูมิ

2. ความจำเป็นที่ต้องพัฒนาระบบบริการปฐมภูมิเพิ่มขึ้น

ปัญหาสุขภาพที่เป็นโรคเรื้อรัง ปัญหาที่สัมพันธ์กับสภาพสังคม พฤติกรรม และวิถีชีวิตเพิ่มมากขึ้น

แนวโน้มสภาพปัญหาสุขภาพ มีลักษณะที่เป็นโรคเรื้อรัง โรคที่เกิดจากพฤติกรรมเสี่ยง ปัญหาทางสังคม มิใช่ปัจจัยทางการแพทย์เป็นหลัก ฉะนั้นการแก้ปัญหาเหล่านี้ได้มีแนวโน้มที่ต้องการหน่วยบริการที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน เข้าใจปัจจัยทางสังคมและอื่นๆ ที่เข้ามาเชื่อมโยงมากขึ้น โรงพยาบาลดำเนินการได้บางส่วนแต่ไม่เพียงพอ ต้องการหน่วยบริการปฐมภูมิที่มีคุณภาพ ในการรองรับปัญหาพร้อมด้วยอย่างเป็นเครือข่ายจึงจะทำให้เกิดการ ระบบการดูแลที่มีคุณภาพ ทั้งถึง และเข้าถึงประชาชนได้มากขึ้น

โรงพยาบาลใหญ่ แหน่นแออัด ให้บริการพื้นฐานได้ประสิทธิภาพต่ำ

เกือบทุกโรงพยาบาลในภาครัฐมีความแออัด ผู้ป่วยที่ไปใช้บริการที่โรงพยาบาล มาด้วยปัญหาที่สามารถดูแลได้ที่หน่วยบริการปฐมภูมิ ไม่น้อยกว่าร้อยละ 50 แต่กลับไปแออัดที่ รพ.ใหญ่ และให้บริการโดยแพทย์เฉพาะทางซึ่งไม่สอดคล้องกัน

ประชาชนมีความต้องการบริการสุขภาพที่ทันสมัยมากขึ้น

สภาพที่การเดินทางสะดวก ข่าวดสารแพร่กระจายได้เร็วมากขึ้น ทำให้ประชาชนทั้งในเมืองและชนบทได้รับข่าวสารที่ใกล้เคียงกัน ประชาชนต้องการได้รับการสุขภาพที่ทันสมัยเหมือนกับในเมือง และเมื่อการเดินทางสะดวก ประชาชนที่มีกำลังจ่ายได้ก็จะเดินทางไปรับบริการที่หน่วยบริการที่ตนเองมั่นใจว่าจะให้บริการที่ดีกว่า ตามมุมมองของตน โดยเฉพาะด้านเทคโนโลยีทางการแพทย์ที่ทันสมัย

ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยที่กระทบให้หน่วยบริการปฐมภูมิในประเทศไทย ต้องมีการพัฒนาให้มีขอบเขตการให้บริการที่มากขึ้นกว่าเดิม ทั้งบริการสุขภาพที่เป็นภาวะ acute และบริการดูแลสุขภาพโรคเรื้อรังมากขึ้น ต้องมีขอบเขตบริการที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนเพิ่มมากขึ้น เพื่อสร้างให้เกิดศรัทธาของประชาชนต่อการรับบริการที่หน่วยบริการปฐมภูมิ นอกจากนี้หน่วยบริการต้องมีการปรับกระบวนการดำเนินงานสุขภาพที่เดิมเน้นเรื่องโรคติดต่อ แต่ต้องปรับให้มีการบริการสร้างเสริมสุขภาพในลักษณะที่กว้างขึ้น ดำเนินการเข้ามามีส่วนร่วมในการปรับพฤติกรรมที่เป็นวิถีชีวิตปกติ เพื่อป้องกันปัญหาในด้านโรคไม่ติดต่อมากขึ้น

3. สถานการณ์ของหน่วยบริการปฐมภูมิในประเทศไทย

ประเทศไทยได้มีการพัฒนาสถานอนามัย ให้ทำหน้าที่หน่วยบริการด่านแรกหรือหน่วยบริการปฐมภูมิของระบบบริการสาธารณสุขมาเป็นระยะเวลายาวนานกว่า 30 ปี รวมทั้งการพัฒนาให้บริการบางส่วนของโรงพยาบาลร่วมทำหน้าที่ให้บริการด่านแรก หรือให้บริการสุขภาพระดับปฐมภูมির่วมด้วย จนกระทั่งไม่อาจแยกบริการปฐมภูมิกับบริการของโรงพยาบาลได้อย่างชัดเจน

การกระจายและพัฒนาสถานอนามัยในประเทศไทย ก่อนระบบ UC

ประเทศไทยในระยะก่อนที่จะมีระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า การพัฒนาและการลงทุนพัฒนาหน่วยบริการของภาครัฐจะดำเนินการโดยกระทรวงสาธารณสุข และเน้นการพัฒนาหน่วยบริการสาธารณสุขของรัฐภายใต้กระทรวงสาธารณสุข เป็นส่วนใหญ่ มีการพัฒนาหน่วยบริการสาธารณสุขของรัฐอื่นๆ มีบางส่วนที่ดำเนินการโดยมหาวิทยาลัย และกระทรวงในสังกัดอื่นๆ แต่จำนวนไม่มาก โดยเฉพาะในส่วนของหน่วยบริการปฐมภูมิได้รับการลงทุนและพัฒนาโดยกระทรวงสาธารณสุข เป็นหลัก ซึ่งมีการเพิ่มจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างมากในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 4-5 และมาเน้นการเพิ่มคุณภาพมากขึ้นในระยะหลังแผนฯ 5 แต่ก็มีการพัฒนาบริการเฉพาะทางอื่นๆ เพิ่มขึ้นมากด้วยเช่นกันในระยะแผนฯ 6-9 จึงทำให้สัดส่วนของการลงทุนขยายและพัฒนาสถานอนามัยดำเนินการไปในสัดส่วนที่น้อยและช้ากว่าการพัฒนาของโรงพยาบาล

จากข้อมูลย้อนหลังพบว่าแม้จำนวนสถานอนามัยจะเพิ่มขึ้นจาก 4,088 แห่ง ในปีพ.ศ.2522 เพิ่มขึ้นเป็น 6,992 แห่งในปี 2530, 9,810 แห่งในปี 2545 และ 9,762 แห่ง ในปี 2549 แต่สัดส่วนประชากรต่อสถานอนามัย จาก 1:10,064 ในปี 2522 เป็น 1:4,522, 1:4,872 และ 1:5,106 ในปี 2541, 2545 และ 2549 ตามลำดับ

จำนวนเจ้าหน้าที่สถานอนามัยเพิ่มขึ้นจาก 14,341 คน ในปี 2530 เป็น 31,286 คน 28,835 คน และ 30,441 คน ในปี 2541, 2545 และ 2549 ตามลำดับ แต่เมื่อเทียบกับสัดส่วนประชากรที่เพิ่มขึ้นด้วย พบว่าสัดส่วนประชากรต่อเจ้าหน้าที่สถานอนามัยในระยะหลังกลับเพิ่มขึ้นจากเดิม จากปี 2541, 1:1390, ปี 2545, 1:1657; และปี 2549 1:1637, (การสาธารณสุขไทย, 2548-2550) ความแตกต่างระหว่างภูมิภาคค่อนข้างน้อย

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลให้การสนับสนุนการพัฒนาสถานอนามัยโดยรวมในทุกภูมิภาคไม่เต็มที่ ไม่ทันกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา

หน่วยบริการปฐมภูมิในระยะที่มีระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า (UC)

เมื่อมีระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ได้กำหนดให้มีหน่วยบริการประจำและหน่วยบริการปฐมภูมิตามมาตรฐานเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการจัดบริการในระบบ UC หน่วยบริการสุขภาพในสังกัดกระทรวงสาธารณสุขยังเป็นหน่วยหลักในการให้บริการสุขภาพที่ครอบคลุมประชากรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 90, สปสช. 2549) และได้เปิดโอกาสให้หน่วยบริการสุขภาพในภาครัฐทุกสังกัดและภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้น นอกเหนือจากกระทรวงสาธารณสุข (ร้อยละ 10) รวมทั้งการผูกเงื่อนไขการจัดสรรงบประมาณเข้ากับการจัดบริการปฐมภูมิ จึงทำให้มีหน่วยบริการปฐมภูมิเข้ามามีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้น และหน่วยบริการปฐมภูมิได้รับความสนใจและให้ความสำคัญมากขึ้น

ตาราง 1: หน่วยบริการปฐมภูมิที่ขึ้นทะเบียนภายใต้ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

	ปี 47	ปี 49	
สังกัดของหน่วยบริการปฐมภูมิ	จำนวน PCU	จำนวน	ร้อยละ
ในสังกัดสำนักงานปลัดฯ	12,495	10,852	98.26
นอกสังกัดสำนักงานปลัดฯ	5	5	0.05
ภาครัฐนอกกระทรวง	134	72	0.65
เอกชน/กาชาด	129	116	1.04
รวมทั้งหมด	12,763	11,045	100.00

แหล่งข้อมูล สำนักบริหารสารสนเทศการประกัน สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ

หน่วยบริการปฐมภูมิส่วนใหญ่ เป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสถานีนอมา้ย แต่ขณะเดียวกันคลินิกเอกชนที่เข้าร่วมในระบบหลักประกัน เพิ่มมากขึ้นด้วยเช่นกันแต่ยังมีสัดส่วนที่น้อย (ร้อยละ 1)

หน่วยบริการปฐมภูมิในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข

โครงสร้างระบบบริการสุขภาพที่มีฐานเดิมจะปฏิรูปหรือปรับได้ชัดจะต้องใช้เวลาในการปรับเปลี่ยน ฉะนั้นโครงสร้างฐานเดิมของหน่วยบริการปฐมภูมิปัจจุบัน คือ สถานีนอมา้ยในสังกัดกระทรวงสาธารณสุขเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก็มีการพัฒนากระบวนการให้ขอบเขตบริการเพิ่มขึ้นด้วยความร่วมมือกับโรงพยาบาลแม่ข่าย และมีหน่วยบริการที่เพิ่มขึ้นใหม่ คือ ศูนย์สุขภาพชุมชนที่ดูแลโดยโรงพยาบาลชุมชน โรงพยาบาลศูนย์/โรงพยาบาลทั่วไป โรงพยาบาลเอกชน และโรงพยาบาลรัฐสังกัดอื่นๆ แต่จำนวนยังไม่มาก

สภาพการดำเนินงานหลังมีระบบประกันสุขภาพแห่งชาติ ได้สะท้อนให้ระบบบริการปฐมภูมิมีการขยายตัวมากขึ้น มีหน่วยบริการสุขภาพอื่นๆ ที่นอกเหนือจากสถานีนอมา้ยเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการปฐมภูมิมากขึ้น

ปัญหาสำคัญของคุณภาพหน่วยบริการปฐมภูมิในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข คือ บุคลากรไม่เพียงพอ

จำนวนบุคลากรของหน่วยบริการปฐมภูมิในสังกัดกระทรวงสาธารณสุขเมื่อเทียบกับเกณฑ์มาตรฐาน พบว่า ร้อยละ 70 ของพีซียูมีจำนวนบุคลากรต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน (มาตรฐานประชากร 1,250 คน ต่อเจ้าหน้าที่สาธารณสุข 1 คน) (ข้อมูลสำนักตรวจราชการ 2547) และจากการสำรวจโดยสุพัตรา ศรีวิณิชชากรและคณะ (สค. 2547) พบว่า ประมาณครึ่งหนึ่งมีบุคลากรต่ำกว่ามาตรฐาน และจำนวนบุคลากรโดยเฉลี่ยที่ สอ. คือ 2.9 คน

ประเภทบุคลากรที่ให้บริการ ในหน่วยบริการปฐมภูมิ

บุคลากรที่ให้บริการส่วนใหญ่ในสถานีนอมา้ยเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ซึ่งมีพื้นฐานการศึกษาในระดับอนุปริญญา มีพยาบาลวิชาชีพประมาณครึ่งหนึ่ง แต่หน่วยบริการปฐมภูมิที่อยู่ในความดูแลของโรงพยาบาลและศูนย์บริการสาธารณสุขเทศบาลส่วนใหญ่เป็นพยาบาลวิชาชีพ ซึ่งแสดงถึงแนวโน้มของประเภทบุคลากรที่มีมากขึ้น รวมทั้งการมีแพทย์ ทันตแพทย์เภสัชกร นักกายภาพบำบัด เข้ามาร่วมให้บริการมากขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยทำให้คุณภาพ และบทบาทของหน่วยบริการปฐมภูมิในด้านบริการดูแลสุขภาพขยายได้เพิ่มขึ้น แม้จะยังมีความขาดแคลนก็ตาม

บทบาทพยาบาล และพยาบาลเวชปฏิบัติ เป็นบุคลากรสาธารณสุขกลุ่มหนึ่งที่เข้ามามีส่วนในการพัฒนาบริการปฐมภูมิในด้านการ care การดูแลผู้ป่วยเรื้อรังเพิ่มขึ้น รวมทั้งขยายการบริการทางการแพทย์ได้มากขึ้น โดยไม่ต้องมีแพทย์ทั้งหมด แต่ในด้านทันตสาธารณสุขยังมีความขาดแคลนบุคลากรทั้งส่วนที่เป็นทันตแพทย์และทันตภิบาล

แนวโน้มสถานการณ์การผลิตและการย้ายออกของบุคลากรปฐมภูมิ

จำนวน พยาบาลผลิตปีละ 3000 คน เจ้าพนักงานสาธารณสุข ปีละ 800 คน แต่ในระยะหลังเริ่มไม่มีทุนการศึกษาตั้งแต่ ปี 2544 และเริ่มจบโดยไม่มีทุน ในปี 2547 ทำให้การรับบุคลากรเข้าทำงานในระบบของกระทรวงสาธารณสุขลดลง เนื่องจากผู้จบแล้วไม่ได้ไปทำงานในระบบภาครัฐ รวมทั้งมีการลาออกจากระบบมากขึ้น จากข้อมูลเบื้องต้นในปี 2549 จากวิทยาลัยพยาบาลได้รู้หลังจบแล้ว มีผู้ที่แจ้งว่าไม่ไปไม่ไปทำงานราชการ 23 % (สพข. 2550: กำลังหาข้อมูลต่อเนื่องและชัดเจนมากขึ้น)

แนวโน้มที่ จนท.สร จะย้ายออกไปอยู่อบต.มีมากขึ้น มีการศึกษาที่พบว่าเจ้าหน้าที่ประสงค์จะย้ายออกไป 30% (นงลักษณ์ 2550) แต่ลาออกจริง หรือโอนย้ายไปเท่าไรยังไม่มีการศึกษา

จากสถานการณ์ที่ ก.พ. เข้มงวดในการเพิ่มอัตรากำลังของข้าราชการ ทำให้อัตราการเข้ามาทำงานในหน่วยบริการปฐมภูมิ ในขณะที่มีแนวโน้มบุคลากรย้ายออกเพิ่มมากขึ้น ฉะนั้นแนวโน้มที่บุคลากรในหน่วยบริการปฐมภูมิจะเพิ่มขึ้นน้อย หรืออาจค่อยๆ ลดลงได้ในอนาคต หากสถานการณ์ยังเป็นเช่นปัจจุบัน และไม่มีมาตรการอื่นแก้ไขเพิ่มเติม

ปัจจุบันมีแนวโน้มที่ร่วมมือกับอปท.ในการผลิตบุคลากรและจ้างงานบุคลากรเพื่อการให้บริการสาธารณสุขในสาขาสาธารณสุข และพยาบาล แต่ก็ยังติดขัดบ้างในเรื่องระเบียบ การจัดการสนับสนุนงบประมาณ และตำแหน่งที่รองรับเมื่อจบการศึกษาแล้ว

การคงอยู่ของเจ้าหน้าที่ในหน่วยบริการปฐมภูมิได้นาน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องสภาพแวดล้อมการทำงาน การได้รับความยอมรับจากชุมชน การได้รับความช่วยเหลือจาก อสม. ท้องถิ่น ความลงตัวในด้านครอบครัว พยาบาลที่อยู่สอ. และยังคงอยู่ต่อ เพราะมีอิสระจากการทำงาน ได้รับการยอมรับจากชุมชน การสนับสนุนจากอำเภอ ก็เป็นปัจจัยเสริมที่ดี (นงลักษณ์ 2550)

งบประมาณที่หน่วยบริการปฐมภูมิได้รับในลักษณะต่าง ๆ

สถานการณ์เงินบำรุงของสถานพยาบาลที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยบริการปฐมภูมิ ในสังกัดกระทรวงสาธารณสุขหลังจากที่มีระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ พบว่า หน่วยบริการปฐมภูมิ/พีซียูที่เป็นสถานอนามัยส่วนใหญ่มีเงินบำรุงเพิ่มขึ้น (ดังตาราง 8) เจ้าหน้าที่สถานอนามัยได้รับค่าตอบแทนสูงขึ้น (แต่ความรู้สึกของเจ้าหน้าที่สอ.ก็ยิ่งเห็นว่าค่าตอบแทนน้อยกว่า รพ. และงบประมาณที่จัดสรรลงถึงปลายทางยังน้อย) แต่พีซียูที่เป็น รพช. มีทั้งที่เงินบำรุงเพิ่มขึ้น และลดลงในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน และทั้งสองกลุ่มมีแนวโน้มของสถานการณ์เงินบำรุงลดลงในปี 2547 เมื่อเทียบกับปี 45 ซึ่งเป็นปีเริ่มต้น ทั้งนี้เห็นว่าอาจเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงวิธีจัดสรรงบประมาณของกระทรวงสาธารณสุข ที่มีการตัดเงินเดือนรวมในระดับประเทศ

ตาราง 13 : แสดงสถานการณ์เงินบำรุงของสถานพยาบาลที่เป็นพีซียู คู่สัญญาในระบบหลักประกันสุขภาพ

หน่วย: ร้อยละ

สถานการณ์	พีซียู สอ.			พีซียู รพช.		
	ปี 2545	ปี 2546	ปี 2547	ปี 2545	ปี 2546	ปี 2547
จำนวนตัวอย่าง (แห่ง)	(379)	(406)	(432)	(67)	(66)	(73)
รายรับ + เงินบำรุงเพิ่ม	30.3	29.3	27.8	17.9	16.7	15.1
เงินเพิ่มจนจ้างบุคลากรได้	46.7	47.8	47.9	34.3	24.2	24.7
รายรับ+เงินบำรุงไม่เพิ่ม	7.9	3.9	3.5	10.4	9.1	6.8
เงินลดลงแต่ไม่กระทบ	4.5	7.6	5.3	14.9	15.2	16.4

สถานการณ์	พีซียู สอ.			พีซียู รพช.		
	ปี 2545	ปี 2546	ปี 2547	ปี 2545	ปี 2546	ปี 2547
เงินลดลงจนมีผลกระทบ	10.6	11.3	15.5	22.4	34.8	37.0
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

การที่สอ. หรือ พีซียู ประเภทต่างๆ มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานเพิ่มขึ้น และได้รับงบประมาณเพิ่มขึ้น แสดงให้เห็นถึงผลกระทบจากระบบ UC รวมทั้งการที่ สอ. เป็นเครือข่ายร่วมกับ รพ. ทำให้มีเจ้าหน้าที่ลงไปเสริมมากขึ้น และได้รับเวชภัณฑ์อย่างเพียงพอ เพราะ รพ. เห็นว่าเป็นงานที่ต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน ฉะนั้นหากตัดขาดให้ สอ. เป็นอิสระไม่เกี่ยวข้องกับ รพ. เลย ก็อาจจะทำให้โอกาสที่จะมีเจ้าหน้าที่ลงไปทำงานที่สอ.ทำได้ยากขึ้น

เจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานที่สถานีอนามัย และโรงพยาบาลชุมชนเห็นด้วยกับการจัดสรรงบประมาณตามหัวประชากร แต่ขอให้มีการพิจารณากรณีประชากรน้อย พื้นที่เฉพาะ เช่น ชายแดน และขอให้มีงบลงที่สอ. โดยตรงตั้งแต่ต้นปี ไม่ต้องรอการเขียนโครงการ และรอการอนุมัติจาก รพ. (ในขณะที่ รพ. ก็เห็นว่าถ้าเงินลงตรงที่ สอ. ก็ทำให้ รพ. ลงไปร่วมจัดการบริหารไม่ได้มาก พัฒนาอะไรได้ยาก)

บทบาทและคุณภาพของหน่วยบริการปฐมภูมิ

หน่วยปฐมภูมิปัจจุบัน มีบทบาทในด้านการดูแลผู้ป่วยเรื้อรังเพิ่มมากขึ้น แต่บทบาทในด้านการดูแลหญิงตั้งครรภ์ลดลงเนื่องจากประชาชนไปใช้บริการที่โรงพยาบาลเพิ่มขึ้น บทบาทในด้านจัดการสิ่งแวดล้อมลดลงเนื่องจาก อบต. เข้ามามีบทบาทมากขึ้น มีบทบาทในการประสานเพื่อการพัฒนาในระดับชุมชนร่วมกับหน่วยงานรัฐอื่นๆ มากขึ้น เนื่องจากเป็นหน่วยงานรัฐที่อยู่ระดับปลายมากที่สุด ร่วมกับโรงเรียน บทบาทในด้านการรักษาพยาบาลปัญหาสุขภาพที่พบบ่อยยังคงเป็นบทบาทหลัก แต่จำนวนผู้รับบริการมากน้อยเพียงใดขึ้นกับที่ตั้งของสถานีอนามัย และชุมชนนั้นๆ มีโรงพยาบาลตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงหรือไม่ บทบาทในด้านการติดตามเยี่ยมบ้าน ติดตามประสานในชุมชน การป้องกันควบคุมโรคยังเป็นบทบาทหลักของหน่วยบริการระดับนี้ แต่ส่วนใหญ่จะดำเนินการภายใต้การทำงานร่วมกับอาสาสมัครสาธารณสุข ซึ่งก็มีผลทำให้งานได้ครอบคลุมประชากรได้มากขึ้น

ในด้านบริการผู้ป่วยเรื้อรังนั้น พบว่า โรงพยาบาลที่มีการจัดให้บริการเป็นเครือข่ายร่วมกับหน่วยบริการปฐมภูมิอย่างเชื่อมประสานกันได้ดี ทำให้ผู้ป่วยเข้าถึงบริการได้ดีขึ้น และคุณภาพการควบคุมโรคดีขึ้นจากเดิม ในหลายพื้นที่ดังเช่นกรณีตัวอย่างการจัดระบบดูแลผู้ป่วยเบาหวาน รพ. พุทธชินราช ที่หลังการพัฒนาศูนย์สุขภาพชุมชนให้เป็นเครือข่ายร่วมให้บริการ พบว่าคุณภาพบริการดีขึ้น ดังตัวชี้วัดในตาราง 14 (รพ. พุทธชินราช 2549)

ตาราง 14: เปรียบเทียบคุณภาพการดูแลผู้ป่วยเบาหวาน ก่อนและหลังการพัฒนาบริการเป็นเครือข่ายร่วมกับศูนย์สุขภาพชุมชน

	ก่อน	หลัง
ตัวชี้วัดระบบบริการการดูแลผู้ป่วยเบาหวาน	2548 (1123 ราย) ร้อยละ	2549 (2024 ราย) ร้อยละ
ได้รับการการตรวจวินิจฉัยโดยแพทย์	78.6	98.9
ประชากรได้รับการคัดกรองเบาหวานตามมาตรฐาน	60.2	80.2

	ก่อน	หลัง
ตัวชี้วัดระบบบริการการดูแลผู้ป่วยเบาหวาน	2548 (1123 ราย) ร้อยละ	2549 (2024 ราย) ร้อยละ
ประชาชนได้รับความรู้ในการจัดการกับความเสี่ยง	50.6	88
ผู้ป่วยเบาหวานที่ admit เกี่ยวกับเบาหวานรอบ 1 ปี	1.4	1.1
ผู้ป่วยเบาหวานที่มี Hba1c <7	11.2	21
ผู้ป่วยเบาหวานที่มี Hba1c 7 -8	23.8	21.5
ผู้ป่วยเบาหวานที่เลิกสูบบุหรี่	38.5	64
ผู้ป่วยเบาหวานที่เลิกทานเหล้า	32.6	34.7
ผู้ป่วยเบาหวานที่มีแผลที่เท้า	1.1	1
ผู้ป่วยที่คุมได้จากการควบคุมอาหาร และการออกกำลังกาย	9.9	15.4

หน่วยบริการปฐมภูมิในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร

ในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครมีหน่วยให้บริการสุขภาพจำนวน หลากหลาย แต่ยังไม่ครอบคลุมการให้บริการแก่ ประชากรอย่างทั่วถึง และยังขาดการจัดการ ที่เป็นเอกภาพ โครงสร้างการให้บริการสุขภาพจะแตกต่างจากส่วนภูมิภาค หน่วยบริการปฐมภูมิของรัฐส่วนใหญ่อยู่ในความดูแลของกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีบริการปฐมภูมิโดยหน่วยบริการของรัฐอื่นๆ ทั้งที่เป็นสังกัดกระทรวงสาธารณสุข และนอกสังกัด สาธารณสุข ในรูปของแผนกผู้ป่วยนอกโรงพยาบาล และคลินิกเอกชน ร้านยา แต่ที่ดำเนินการภายใต้ระบบหลักประกัน สุขภาพถ้วนหน้ามีจำนวนไม่มาก ครอบคลุมประชากรได้ไม่ทั่วถึง แต่ละหน่วยดูแลประชากรจำนวนมาก รวมทั้ง มีข้อจำกัดในการจัดระบบให้เป็นบริการที่ผสมผสาน และเป็นการดูแลสุขภาพของประชาชนอย่างต่อเนื่องตามแนวคิดของ ระบบบริการปฐมภูมิทำได้ค่อนข้างจำกัด

ตาราง 15 : จำนวนสถานพยาบาลภาครัฐและเอกชน จำแนกตามพื้นที่เขตของกรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2547

	จำนวน ประชากร	ภาคเอกชน			ภาครัฐ			รวม ทั้งหมด
		รพ. เอกชน ¹	คลินิกเวช กรรม ¹	รวม	รพ.รัฐ ²	ศูนย์บริการ สาธารณสุข กทม. ²	รวม ภาครัฐ	
จำนวน รวม	5,782,159	118	1,742	1,860	40	62	102	1,962
อัตราต่อประชากร รวม	5,782,159	49,001.3	3,319.3	3,108.7	144,554.0	93,260.6	56,687.8	2,947.1

แหล่งข้อมูล: ¹ ข้อมูลจากกองประกอบโรคศิลป์ กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข

² ข้อมูลสำนักนโยบายและแผนกรุงเทพมหานคร

ศูนย์บริการสาธารณสุขและสาขา

เป็นหน่วยบริการสุขภาพภาครัฐ ที่มีบทบาทหลักในการให้บริการปฐมภูมิโดยเฉพาะในด้านการส่งเสริม สุขภาพ การป้องกันโรค แต่ในด้านการรักษาพยาบาลนั้นหน่วยบริการอื่นๆ ทั้งรัฐ เอกชน มีบทบาทมากกว่า

ข้อดีของศูนย์บริการสาธารณสุข คือ การมีทำเลใกล้ชุมชน ผู้ใช้บริการมีค่าใช้จ่ายน้อย ศูนย์ มีบุคลากรที่เป็นแพทย์ ทันตแพทย์ เภสัชกร พยาบาล นักสังคมสงเคราะห์ และแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะโรคประจำอยู่ หากแต่มีข้อจำกัดที่ควรปรับปรุงในหลายประการเช่นกัน คือ 1. ภาพพจน์ของศูนย์และสาขาในฐานะสถานพยาบาลที่ไม่ทันสมัยด้านเครื่องมือแพทย์ 2. ระยะเวลาการรอรับบริการที่ยาวนาน 3. บุคลากรมีคุณภาพการบริการต่ำกว่าที่คาดหวัง เช่น ระบบการส่งต่อยังมีปัญหาและมีความยุ่งยาก การขาดงบประมาณในการพัฒนาทำให้เกิดความไม่คล่องตัว การขาดการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับความเป็นไปและกิจกรรมต่างๆ ที่มี เป็นต้น ทั้งนี้ กลุ่มประชากรผู้ใช้บริการมักเป็นกลุ่มผู้มีรายได้น้อยและอาศัยอยู่ในชุมชนแออัด และกลุ่มคนด้อยโอกาสผู้ยากจน มีความรู้ชั้นประถมศึกษา หรือ ผู้อพยพย้ายถิ่นมาไม่นานนักเป็นส่วนใหญ่¹

หน่วยบริการปฐมภูมิภาคเอกชน

ร้านยา

จากสถิติปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยมีร้านยา 6 ประเภท ได้แก่ 1. ร้านขายยาแผนปัจจุบัน (ขย.1) จำนวน 4,723 ร้าน 2. ร้านขายยาแผนปัจจุบันบรรจุเสร็จที่ไม่ใช่ยาอันตรายและยาควบคุมพิเศษ (ขย.2) จำนวน 5,147 ร้าน 3. ร้านขายยาแผนโบราณจำนวน 2,149 ร้าน 4. ห้องยาของสถานพยาบาลประเภทต่างๆ 5. ระบบบริการทางยาในรูปแบบอื่น เช่น กองทุนยา และ 6. สถานที่ให้บริการทางยานอกระบบ – ร้านขายของชำและร้านยาเร่ ในเขตกรุงเทพมหานคร มีร้านขายยาทุกประเภทรวมกันจำนวนกว่า 780 แห่ง² (สถิติ ณ วันที่ 4 ตุลาคม 2550)

จากหลักการบริหารเภสัชกรรม (Pharmacy best practice) ร้านยามีบทบาทในด้านต่างๆ คือ 1. ในฐานะเป็นศูนย์ข้อมูลทางยาและด้านสาธารณสุข 2. ในฐานะเป็นผู้ให้คำปรึกษาเรื่องยา 3. ในฐานะเป็นผู้ให้ความรู้ ให้ข้อมูล และให้คำแนะนำแก่ประชาชนเรื่องการดูแลสุขภาพ 4. ในฐานะผู้ดูแลและคัดกรองผู้ป่วยเพื่อส่งต่อไปยังแพทย์ 5. ในฐานะที่เป็นแหล่งกระจายข้อมูลและรับข้อมูลทางยาและการสาธารณสุข 6. ในฐานะเป็นผู้ก่อให้เกิดการใช้ยาที่เหมาะสม 7. ในฐานะเป็นผู้ Refill prescriptions ยกเว้นโรคภัยแรงควรให้เป็นหน้าที่ของแพทย์ และ 8. การออกเยี่ยมผู้ป่วยที่บ้าน (Home Health Care) และจากมาตรฐานร้านยา 5 ประการ ได้แก่ 1. ความพร้อมของสถานที่ อุปกรณ์ และสิ่งสนับสนุนบริการ 2. การบริหารจัดการเพื่อคุณภาพ 3. การบริหารเภสัชกรรมที่ดี 4. การปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ และจริยธรรม และ 5. การให้บริการและการมีส่วนร่วมในชุมชนและสังคม ต่างเป็นตัวบ่งชี้ถึงความเหมาะสมในการให้ร้านยาเป็น PCU Gatekeeper ของระบบบริการสาธารณสุขไทย เพราะความสามารถในการเข้าถึงง่าย สะดวก รวดเร็ว และราคาไม่แพงนัก

ได้มีนักวิชาการที่พัฒนาข้อเสนอให้ร้านยาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในระบบหลักประกันสุขภาพ ในฐานะ PCU Gatekeeper (การประชุมเวทีวิชาการครั้งที่ 1, 20 กุมภาพันธ์ 2540 เรื่อง ร้านยาในยุคปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข โดยโครงการจัดตั้งภาควิชาเภสัชศาสตร์สังคม คณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับโครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข และครั้งที่ 2 ในเดือนเมษายนของปีเดียวกัน) และได้มีการทดลองดำเนินการเพียง 2 แห่ง คือ ที่อำเภอเมือง มหาสารคาม และอำเภอเมือง นครราชสีมา ทั้งนี้มีปัจจัยจากข้อจำกัดเรื่องงบประมาณที่สนับสนุนหน่วยบริการสุขภาพในภาครัฐยังไม่เพียงพอ ทำให้หน่วยบริการไม่ต้องการให้มีการกระจายงบประมาณไปที่หน่วยบริการภาคเอกชน รวมทั้งยังไม่มี ความชัดเจนในเรื่องรูปแบบการจัดการที่ร้านยาเข้าไปเป็นหนึ่งในเครือข่ายบริการ

¹ อรพินท์ บุนนาคและอัจฉรา เอ็นซ์. โครงการศึกษาความพึงพอใจและความต้องการของประชาชนต่อศูนย์บริการสาธารณสุข และโรงพยาบาลชุมชน ในสังกัดกรุงเทพมหานคร. สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กันยายน พ.ศ. 2538. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

² <http://wwwapp1.fda.moph.go.th/consumer/stat/drug/dstdlc005.asp?rid=5&nm=สถิติจำนวนใบอนุญาตประกอบธุรกิจยาแยกตามภาค>, accessed on 4 October 2007, p. 1.

คลินิกเอกชน

ก่อนระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ได้มีการดำเนินการให้คลินิกเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการรักษาพยาบาลภายใต้ระบบประกันสังคม พบว่าประชาชนส่วนใหญ่พอใจกับการใช้บริการคลินิกเครือข่ายเพราะสะดวก ในขณะที่ผู้บริหารโรงพยาบาลเองก็มีความพึงพอใจเพราะสามารถแบ่งเบาภาระโรงพยาบาล อีกทั้งยังก่อให้เกิดการแข่งขันด้านคุณภาพบริการที่ดีขึ้นอีกด้วย (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ 2542)

ปัจจุบัน ประเทศไทยมีคลินิกเอกชนประมาณ 16,000 แห่งทั่วประเทศ (ตัวเลขจาก Medical Registration Department กระทรวงสาธารณสุข เสนอในที่ประชุม ESCAP เมื่อวันที่ 9-11 ตุลาคม 2550) ในกรุงเทพมหานครมีประมาณ 2,310 แห่งในปี 2540 ซึ่งเปิดให้บริการบางเวลา เป็นคลินิกประเภททั่วไปในเขตเทศบาล มีบุคลากรที่เป็นข้าราชการประเภทพยาบาลทำงานหลังเลิกงานประจำเป็นส่วนใหญ่ โรคที่ให้บริการเป็นกลุ่มโรคเดียวกับที่พบในแผนกผู้ป่วยนอกของโรงพยาบาลรัฐ ได้แก่ กลุ่มโรคระบบทางเดินหายใจ ทางเดินอาหาร และผิวหนัง เน้นที่การรักษามากกว่าการส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรค การดูแลต่อเนื่องโดยเฉพาะการส่งต่อผู้ป่วยเป็นไปอย่างไม่ค่อยมีประสิทธิภาพนัก ไม่มีการจัดระบบสถิติข้อมูลด้านการรักษาพยาบาลและด้านยาที่เหมาะสม ไม่มีกระบวนการประเมินคุณภาพบริการตนเองอย่างต่อเนื่อง แม้คลินิกเอกชนบางส่วนได้ถูกนำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของโครงการประกันสังคมแล้วก็ตาม

จากการศึกษาโดย สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และคณะ (2542) ได้ให้ข้อเสนอแนะหลายประการเพื่อให้คลินิกเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในระบบบริการสุขภาพได้มากขึ้น ได้แก่ (1) สนับสนุนให้มีคลินิกเอกชนเต็มเวลานอกเขตเทศบาลให้มากขึ้นผ่านการอุดหนุน (Subsidy) โดยภาครัฐ (2) ส่งเสริมคลินิกเอกชนเหล่านี้ให้มีบทบาทด้านบริการส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรคให้มากขึ้นโดยการอุดหนุนจากภาครัฐที่เหมาะสม (3) พัฒนาปรับปรุงระบบการส่งต่อระหว่างคลินิกกับโรงพยาบาล และพัฒนาคุณภาพการให้บริการที่มีประสิทธิภาพ (4) ทบทวนระบบจัดการบุคลากรในระบบรัฐที่ต้องทำงานนอกเวลา ซึ่งอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ (Conflict of Interest) กับงานบริการของรัฐ เพื่อหามาตรการด้านการจัดการและการให้แรงจูงใจ ที่เหมาะสม (5) การผ่อนคลายระเบียบราชการอื่นๆ และการปรับการบริหารของรัฐให้มีความคล่องตัว หากต้องการให้คลินิกเอกชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบปฐมภูมิ และการพิจารณาให้ความเท่าเทียมกับคลินิกที่มีแพทย์เป็นข้าราชการปฏิบัติงานในระบบของรัฐ กับแพทย์ที่ไม่ได้เป็นข้าราชการ ให้มีความเท่าเทียมกัน

ในส่วนที่จะประสานให้คลินิกเอกชนเข้าเป็นหน่วยบริการปฐมภูมิ ในระบบหลักประกันสุขภาพ และเป็นเครือข่ายของโรงพยาบาลขนาดใหญ่ทั้งที่เป็นสถานพยาบาลภาครัฐและเอกชนนั้น ได้มีการศึกษาพบว่าคลินิกเอกชนอยู่ 3 ประเภท คือ คลินิกเอกชนที่ต้องการเข้าร่วมในเครือข่ายเพราะต้องการสนับสนุนนโยบายรัฐบาล กลุ่มที่ไม่แน่ใจว่าจะเข้าร่วมหรือไม่ และกลุ่มที่ไม่ต้องการเข้าร่วมเลย เพราะความไม่มั่นใจในระบบบริหารจัดการด้านเอกสารและการเงินที่มีความยุ่งยาก แนวทางการดำเนินงานที่ไม่ชัดเจน และจำนวนเงินที่ได้ไม่คุ้มค่า เป็นต้น (สุพิศตรา ศรีวิณิชชากร, 2547)

ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ได้เริ่มให้คลินิกเอกชน เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการให้บริการในระบบฯ ในชื่อโครงการ “คลินิกชุมชนอบอุ่น” โดยรับสัญญาให้บริการที่เป็นบริการผู้ป่วยนอก และบริการด้านการส่งเสริมสุขภาพที่เป็นบริการตั้งรับในสถานพยาบาล เริ่มต้นในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครเมื่อปี พ.ศ. 2547 (ตาราง 1) และค่อยๆ ขยายออกไปในภูมิภาค ซึ่งคลินิกเอกชนที่เข้าร่วม ส่วนใหญ่เป็นคลินิกที่เกิดขึ้นใหม่ที่เป็นเครือข่ายของโรงพยาบาลเอกชนมากกว่าคลินิกเดิมที่เป็นบุคคลเป็นเจ้าของ ทั้งนี้เพราะมีปัจจัยในด้านเงื่อนไขการบริหารจัดการ และลักษณะการจัดบริการตามมาตรฐาน (สุพิศตรา ศรีวิณิชชากร 2547) รวมทั้งพบว่าคลินิกมีข้อจำกัดในการให้บริการด้านการส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรคที่ดำเนินการในชุมชน

ตาราง 16: คลินิกเอกชนในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ. 2549-2550

คลินิกแยกตามลักษณะ	ปี 2549		ปี 2550		ความเปลี่ยนแปลง	
	จำนวน (แห่ง)	ร้อยละ	จำนวน (แห่ง)	ร้อยละ	จำนวน (แห่ง)	ร้อยละ
คลินิกเวชกรรม	1,818	49.31	1,857	49.11	39	2.15
คลินิกเวชกรรมเฉพาะทาง	183	4.96	188	4.97	5	2.73
คลินิกทันตกรรม	1,157	31.38	1,183	31.29	26	2.25
คลินิกทันตกรรมเฉพาะทาง	1	0.03	1	0.03	0	0.00
คลินิกทันตกรรมชั้นสอง	26	0.71	24	0.63	-3	-11.54
คลินิกการพยาบาลและการผดุงครรภ์	18	0.49	17	0.45	-1	-5.56
คลินิกการผดุงครรภ์ ชั้นสอง	10	0.27	8	0.21	-2	-20.00
คลินิกกายภาพบำบัด	36	0.98	45	1.19	9	25.00
คลินิกเทคนิคการแพทย์	44	1.19	43	1.14	-1	-2.27
คลินิกการแพทย์แผนไทย	311	8.44	316	8.36	5	1.61
คลินิกการแพทย์แผนไทยประยุกต์	23	0.62	28	0.74	5	21.74
สหคลินิก	60	1.63	71	1.88	11	18.33
รวม	3,687	100.00	3,781	100.00	94	2.55

แหล่งข้อมูล: กองการประกอบโรคศิลปะ กระทรวงสาธารณสุข (ข้อมูล ณ วันที่ 20 กันยายน 2550)

ทั้งคลินิกเอกชน และร้านยา ที่มีจำนวนมากในกรุงเทพมหานคร และเมืองใหญ่ หากสามารถบูรณาการเข้ามาสู่ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าได้ ก็จะช่วยให้ประชาชนเข้าถึงบริการได้มากขึ้น แต่ปัญหาที่พบในปัจจุบัน คือ การออกแบบการจัดบริการ การกำกับคุณภาพหน่วยบริการเอกชน และการเชื่อมประสานบริการในภาคเอกชนกับบริการของรัฐส่วนอื่นๆ

แนวโน้มที่เอกชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในระบบประกันสุขภาพมากน้อยเพียงใด น่าจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ 1) นโยบายของผู้บริหารระบบ UC ว่าจะผลักดันเรื่องนี้เพียงใด ซึ่งจะแปรเป็นระบบวิธึงบประมาณ และการจัดการกับหน่วยบริการภาคเอกชนที่สอดคล้องมากขึ้น 2) งบประมาณที่สนับสนุนการดำเนินงานในระบบ UC หากงบประมาณมากพอ อาจเป็นแรงจูงใจให้ภาคเอกชนเข้ามาร่วมมากขึ้น และทำให้ภาครัฐแบ่งงบประมาณมาร่วมมือดำเนินการกับภาคเอกชน 3) การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยบริการภาครัฐ และภาคเอกชนในการร่วมมือให้บริการ หรือใช้ทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งขึ้นกับนโยบายของกระทรวงสาธารณสุข

สรุปแนวโน้มอนาคตและข้อเสนอ

ปัจจัยกระทบต่อการขยายและการพัฒนาหน่วยบริการปฐมภูมิ

ในเขตชนบท หน่วยบริการปฐมภูมิในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งเป็นฐานใหญ่ของหน่วยบริการสุขภาพในเขตชนบท มีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้น และได้รับการพัฒนาไปอย่างช้าๆ หากไม่มีมาตรการในการแก้ไข และพัฒนาที่เข้มข้น และชัดเจนทั้งในด้านการเพิ่มศักยภาพของบุคลากร และการบริหารองค์กรที่มีความเป็นอิสระ คล่องตัวมากขึ้น การพัฒนาหน่วยบริการปฐมภูมิเป็นเครือข่ายร่วมกับโรงพยาบาลชุมชนนั้น เป็นทั้งจุดเด่น ปัจจัยด้านบวกในการทำงานได้ผสมผสาน เชื่อมโยงกันได้ดี แต่ก็มีจุดอ่อนหากโรงพยาบาลชุมชนมีบุคลากรจำกัดเช่นกัน และหากเจตคติของบุคลากรในโรงพยาบาลไม่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาหน่วยบริการปฐมภูมิ รวมทั้งการจัดองค์กรบริการที่มีสองสายงาน ทำให้การพัฒนาทำได้ไม่เต็มที่

นโยบายการลดขนาดภาครัฐ เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญที่มีผลกระทบต่อขยายจำนวนบุคลากรในการให้บริการสุขภาพระดับต่างๆ รวมทั้งส่งผลให้ไม่มีระบบนักเรียนทุนที่จะสนับสนุนให้บุคลากรในชนบทไปศึกษาต่อเพื่อกลับมาเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในภูมิลำเนา ทำให้ปัจจุบันพยาบาลที่จบการศึกษากลับเข้ามาปฏิบัติงานในหน่วยงานภาครัฐลดลง ซึ่งจะต้องหาทางออกในการจัดบุคลากรมาปฏิบัติงานเพิ่มโดยวิธีจ้างงานอื่นๆ รวมทั้งการให้มือถาวรรองรับในส่วนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแทน

พร้อมกับแนวปฏิบัติในการกระจายอำนาจ ที่จะถ่ายโอนภารกิจ และสถานีนอมาลัยไปให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ยังไม่ชัดเจน ทำให้การลงทุน การสนับสนุนการพัฒนาทำได้ไม่เต็มที่ และหากเตรียมความพร้อมไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลง ก็จะทำให้เกิดปัญหาได้ในอนาคต ที่กระทบในด้านคุณภาพบริการ และการเชื่อมประสานบริการระหว่างสถานีนอมาลัยที่มีการถ่ายโอนไปแล้ว รวมทั้งการเชื่อมบริการกับโรงพยาบาลด้วย

ฉะนั้นรูปแบบการสนับสนุนงบประมาณให้แก่เครือข่ายสถานีนอมาลัยร่วมกับโรงพยาบาล และการเชื่อมโยงกับ อบต. ชุมชน ย่อมจะมีผลต่อคุณภาพของหน่วยบริการปฐมภูมิในเขตชนบท รวมทั้งแนวทางการลงทุนเพื่อสนับสนุนการพัฒนาหน่วยบริการปฐมภูมิที่สำคัญคือด้านกำลังคน มากกว่าด้านเครื่องมือ อุปกรณ์ จะมีผลต่ออนาคตของหน่วยบริการปฐมภูมิ ที่เป็นฐานเสริมให้หลักประกันสุขภาพกระจายได้อย่างทั่วหน้า และครอบคลุมได้จริง ยั่งยืน

ส่วนในพื้นที่เขตเมือง มีทางเลือกของหน่วยบริการปฐมภูมิทั้งที่เป็นของภาครัฐ และเอกชน มีบุคลากรให้บริการมากกว่าชนบท แต่ก็ยังมีปัญหาในการจัดการ การประสานงาน และรูปแบบการจัดการด้านการสร้างเสริมสุขภาพ ป้องกันโรคที่เหมาะสมกับเขตเมือง รวมทั้งแนวโน้มค่านิยมของประชาชนที่นิยมการใช้บริการที่เป็นสาขาเฉพาะทาง นิยมการใช้บริการที่โรงพยาบาลมากกว่าหน่วยบริการปฐมภูมิ ฉะนั้นหน่วยบริการปฐมภูมิจำเป็นต้องมีคุณภาพที่เป็นที่ยอมรับของประชาชน การจัดการที่เชื่อมโยงกับคลินิกเอกชน จึงน่าจะเป็นทางเลือกเพิ่มทางหนึ่งในการจัดบริการปฐมภูมิในพื้นที่เขตเมืองนี้ แต่ต้องออกแบบวิธีจัดหาบริการสุขภาพที่สอดคล้องกับธรรมชาติของหน่วยบริการ รวมทั้งการประสานเชื่อมโยงบริการไม่ให้มีช่องว่าง และทำให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

พร้อมกันนี้ สถานการณ์การเติบโตของโรงพยาบาลเอกชน และ Medical hub ส่งผลให้เกิดภาวะลาออกของแพทย์ในโรงพยาบาลของรัฐระดับต่างๆ อันมีผลกระทบต่อเกิดความขาดแคลนแพทย์สาขาต่างๆ และกระทบต่อมาถึงแพทย์ในเขตเมืองด้วย

แต่ภายในการจัดการเพื่อการเชื่อมโยงเครือข่ายบริการนั้น รัฐควรรวมงบประมาณเป็นก้อนใหญ่ที่จัดสรรให้เป็นพื้นที่เป็นโซน ที่ปรับวิธีการภายในได้เหมาะสม มิใช่คิดแยกและจัดการทั้งหมดจากส่วนกลางทั้งหมด เพื่อให้ยืดหยุ่นจัดการได้ง่ายขึ้น และมีความสอดคล้องกับสภาพพื้นที่มากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

1. สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ กระทรวงสาธารณสุข การสาธารณสุขไทย 2548-2550
2. สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ รายงานผลการดำเนินงานของสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ปีพ.ศ.2547, 2548, 2549, 2550
3. สุพัตรา ศรีวณิชชากร และคณะ รายงานการศึกษาติดตามประเมินสถานการณ์ของหน่วยบริการปฐมภูมิในสังกัด กระทรวงสาธารณสุข ในพื้นที่ 36 จังหวัด, ส.ค. 2547 (เอกสารพิมพ์)
4. สุพัตรา ศรีวณิชชากร และคณะ โครงการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบที่คลินิกเอกชนเป็นคู่สัญญาดูแลสุขภาพภายใต้การประกันสุขภาพแห่งชาติ, ธ.ค. 2547 (เอกสารพิมพ์)
5. สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และคณะ ปัจจุบันและอนาคตคลินิกเอกชนไทย. สำนักงานโครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข พ.ศ.2542
6. อรพันธ์ บุณนาและอัจฉรา เอ็นซ์. โครงการศึกษาความพึงพอใจและความต้องการของประชาชนต่อศูนย์บริการสาธารณสุขและโรงพยาบาลชุมชน ในสังกัดกรุงเทพมหานคร. สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กันยายน พ.ศ. 2538. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
7. Starfield Babara, Primary Care, Balancing Health Needs, Services, and Technology Oxford University Press, 1998
8. Starfield Babara, Global Trends in Primary Care Development , เอกสารประกอบคำบรรยาย, กุมภาพันธ์ 2550
9. นงลักษณ์, 2550

